

V dnešnej dobe, keď sa akoby vytratila z hlavných prúdov literárneho výskumu vôľa k interdisciplinárnej spolupráci s psychologickými smermi, môže byť osožné pripomenúť si knihu psychoterapeuta a psychoanalytika Louisa Bregera o Fiodorovi M. Dostojevskom, ktorá vyšla v slovenskom preklade Barbory Al Zafari tridsať rokov po svojom prvom americkom vydaní. Na prvý pohľad stojí táto práca v tradícii výkladov diel a osoby Dostojevského, ktorú v roku 1928 otvorila stať Sigmunda Freuda „Dostojevskij a otcovražda“, primárne teda rozvíja psychoanalytický diskurz o spisovateľovi. Tento diskurz však nikdy nebol uzatvorený a Bregerova práca môže pri bližšom pohľade obsahovať viaceré, hoci aj polemické podnety pre záujemcov o klasiku ruskej literatúry i z disciplín, ako kultúrna história či literárna veda.

V centre Bregerovej pozornosti sa ocitajú individuálno- a sociálnopsychologické vzťahy medzi Dostojevského životom a dielom, ktoré na základe „všeobecného vysvetľujúceho modelu“, triadicky spájajúceho „udalosti z detstva, literárne témy a špecifické symptómy“ (222), kedysi načrtnol práve Freud; Breger podčiarkuje, že takýto model predtým neexistoval, otec psychoanalýzy ho vlastne vymyslel. V rámci tohto komplexného modelového myslenia nestála, pravda, ani v prípade neskorších seriózných psychoanalytických výkladov nikdy v popredí konštrukcia mechanických kauzálnych vzťahov, ale skôr išlo o rekonštrukciu psychických okolností a podmienok, ktoré mohli prispieť k špecifickému druhu tvorby.

Tak je to aj v prípade Bregerovej knihy, ktorá navyše vznikla v časoch vysoko diverzifikovaných psychologických teórií, takže v autorovej interpretácii už nedominoval Oidipov komplex, ale predstavy self, introjekcie, psychických väzieb a v pozadí sú aj niektoré metapsychologické pojmy, produktívne pri skúmaní psychodynamických základov umeleckej tvorby a ľudskej motivácie všeobecne.

Tieto nástroje zjemňujú a vedecky fundamentalizujú výklad vzájomného pôsobenia patologickej symptomatiky, emocionálne obsadených spomienok z detstva a literárnej tematiky, resp. motívov, pochádzajúcich zväčša z oblasti psychológie postáv alebo interpersonálneho diania v Dostojevského románoch.

Ústredná téza Bregerovej knihy znie, že spisovateľ vypracoval vo svojich prózach psychologické situácie, ktoré môžu slúžiť ako psychoterapeutické východiská tým, že v prvej inštancii poskytujú kvázi neutriedený, svojím spôsobom otvorený psychologický materiál, a tvoria takto základ potenciálnych kazuistik; sám Dostojevskij pritom v priebehu písania pristupuje k tomuto materiálu ako analytik, ktorý koncipuje riešenia traumatických situácií (román *Zločin a trest* považuje Breger za analyzovaný sen). Pre Bregera to znamená, že Dostojevskij rozvrhol postavy a ich interpersonálne vzťahy a ako analytik odhalil ich infantilné väzby; ďalej pokračoval výstavbou konfliktu, jeho eskaláciou a nakoniec (terapeuticky) jeho utíšením. Fóliu tejto tvorivej práce predstavovali zväčša autorove vlastné rodinné zážitky (vzťah k matke, k pestúnke, ale aj k dojke, vzťah k bratovi a k otcovi), resp. skúsenosti so sociálnym okolím (ide najmä o emočnú vrstvu vzťahov s kolegami-literátmi, kde dominovala Dostojevského žiarlivosť, ale aj o niektoré autorove pozitívne homosociálne vzťahy v čase pred vyhnanstvom i počas neho, a, pochopiteľne, aj dôležité vzťahy k obom manželkám a k milenkám a takisto k deťom). Breger trvá na psychickej robustnosti Dostojevského a zdôvodňuje ňou autorovu schopnosť suverénneho zaobchádzania s citlivým psychologickým materiálom; na základe poznatkov zo súčasnej klinickej praxe dokazuje, že Dostojevského odsúdenie na smrť (1849) nemohlo mať na jeho psychiku trvalejší vplyv, pretože auto-

rov disparátny stav trval asi len hodinu, kým sa nedozvedel o zmene rozsudku – dnešné klinické štúdie ukazujú, že na vytvorenie posttraumatickej reakcie je potrebná dlhšia doba prežívania úzkosti, ktorá vyplýva z ohrozenia. Psychická robustnosť napokon umožnila Dostojevskému vytvoriť si odstup aj od vlastnej osoby (Breger hovorí o oddelení self) a spracovať individuálne prežívanie do objektivizovaných foriem (ide tak o kompulzívne hráčstvo, ako aj o epilepsiu, ktorá bola už od konca 19. storočia v literatúre o Dostojevskom predmetom rozličných biografických špekulácií, klinických rekonštrukcií a v americkej rusistike 80. rokov 20. storočia aj diskurzívno-analytických úvah).

Pokiaľ ide o samotné prozaické texty, podľa Bregera v nich nie sú psychoterapeuticky cenné len tie efektné (a chronicky známe) literárne situácie, ktoré sa zvyčajne považujú za ústredné z hľadiska myšlienkového kompozície Dostojevského veľkých románov (Raskolnikovov sen o koňovi a vražda, vyšetrovanie Dimitrija Karamazova, epileptický záchvat kniežaťa Myškina atď.), ale takisto zobrazenie mikrovzťahov s vedľajšími postavami vrátane cenzurovaných pasáží diel (napr. vyčiarknutá kapitola z románu *Besy*, v ktorej Stavrogin dohnal k samovražde dieťa). Akési potvrdenie hodnoty triadickej psychoanalytickej výkladovej schémy pritom našiel Breger vo vlastnej psychoterapeutickej praxi, keď mu podľa jeho slov znalosť Dostojevského románov pomohla lepšie pochopiť niektoré klinické prípady (sám uvádza tri) a, naopak, keď ho zároveň skúsenosť s prípadmi klientov doviedla k lepšiemu porozumeniu psychológie Dostojevského postáv. Zjavne ide o výnimočné prepojenie medzi literatúrou a životom, ktoré v dnešných časoch trochu ironicky potvrdzuje užitočnosť literatúry pre spoločenskú prax.

V prípade Dostojevského bude, samozrejme, každý interpret, nech by žil hockde na svete, vo veľmi šťastnej situácii už vďaka tomu, že autor po sebe zanechal nielen vysoko komplexné a mnohvrstevné diela, z ktorých je možné zdanlivo nekonečne ťa-

žiť a ako súčasť kánonu svetovej literatúry sú napokon prístupné aj v kvalitných prekladoch, ale zostali po ňom aj *Denník spisovateľa*, bohatá publicistika a takisto množstvo zápiskov a korešpondencia (mnohé z toho, mimochodom, tiež v prekladoch). Na rozdiel od románov, ktoré predstavujú nahromadený a autorom spracovaný psychický materiál, považuje Breger Dostojevského publicistiku a celkovo jeho vyjadrenia k politike, k náboženstvu atď. len za akési „denné rezíduá“, pre analýzu nepodstatné zvyšky vonkajšieho sveta. Ako z fakticity, ktorá bráni voľnej asociatívности a tým spontánnemu priechodu psychických obsahov a ich analyzovateľných prejavov, nie je z týchto „denných zvyškov“ podľa Bregera možné získať nič, čo by mohlo podstatnejšie prispieť k pochopeniu psychických motívov jednotlivcov, geniálne zobrazených v autorových prozaických dielach. Niekde tu je asi hranica Bregerovho chápania Dostojevského ako psychoanalytika, ktorý má síce aj svoje politické a spoločenské názory, tie sú však zanedbateľné v porovnaní s jeho schopnosťou preniknúť literárnym stvárnením k podstate ľudského správania. Alebo je to možno inak: Dostojevského konzervatizmus z jeho denníka a z publicistiky sa pre psychoanalytika vyčerpáva v banálnych výkladoch, ktoré majú navyše odťažito difamačný charakter (identifikácie s agresorom, masochizmus atď.). V každom prípade sa zdá, že Bregerova subtílna psychoanalýza Dostojevského ako človeka a prozaika zároveň výrazne depolitizuje, zbavuje ho jeho verejnej spisovateľskej roly. Ukazuje a dôsledne síce odhaľuje jednu dimenziu jeho diela a osobnosti, inú však na jej úkor bagatelizuje.

Bibliografia, ktorú L. Breger uviedol v závere knihy, pritom zahŕňa okrem psychoanalytických a novších i starších klinických prác o Dostojevskom a jeho diele aj bohatý zoznam slavistických (rusistických) literárnovedných a historických prác, väčšinu ruských a amerických biografí Dostojevského, autorove diela a jeho korešpondenciu, čo zvyšuje kredibilitu Bregerovej knihy pre kla-

sické humanitné disciplíny. Prekladateľka pri početných citátoch z Dostojevského, ale aj v prípade ďalších citovaných prác (napr. *Spomienok* Anny G. Dostojevskej) zohľadnila existujúce slovenské preklady, ktoré sú takisto uvedené v bibliografii. Vitalita, akou sa psychoanalýza vyznačovala pri výkladoch literatúry už v čase svojho vzniku a nič nestratila zo svojho čara ani v Bregerovej

práci, je zjavná i zo slovenského prekladu. Aj z hľadiska jazykového tak kniha umožňuje prienik do subtilných psychologických vrstiev Dostojevského románového diela s hlbším, hoci nikdy nie úplným porozumením jeho tvorcu.

ADAM BŽOCH
Ústav svetovej literatúry SAV
Slovenská republika

TOMÁŠ HORVÁTH: Medzi invariantom a idiolektom. Detektív, dobrodružstvo, des

Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2020. 432 s. ISBN 978-80-224-1799-0

Tomáš Horváth reprezentuje v slovenskom literárnom diskurze unikátny, „ecovský“ typ vedca. S talianskym semiotikom však Horvátha nespája len dvojdomý charakter jeho literárneho bádania, ktorý v sebe zlučuje teoretizovanie cez umenie s umením vo vede, ale predovšetkým pôžitok z čítania a úsilie o reinterpretáciu, reštrukturalizáciu a následne i revitalizáciu žánrovej literatúry, čo dokazujú i jeho predchádzajúce monografie *Rétorika histórie* (2002) a *Tajomstvo a vražda. Model a dejiny detektívneho žánru* (2011). V kontexte reflexií súčasnej slovenskej prózy pritom nejde o jednoduchú úlohu. Pri populárnych formách (detektívne, sci-fi, fantasy či hororové žánre) literárna kritika percipuje najmä ich rekreatívnu funkciu, a to napriek tomu, že ich naratívny potenciál jednoznačne potvrdila už svetová povojnová literatúra (napríklad v dielach Arta Spiegelmana alebo Kurta Vonneguta). Popularita textu sa zvyčajne stotožňuje s klišéovitým, transparentným stvárnením reality, s jednorozmernými postavami, sentimentom, jednoduchým jazykom a lineárnou kompozíciou. Na obranu kritiky, tieto konštatovania sú v mnohých prípadoch pravdivé, problematickými sa stávajú, ak rezultujú do redukcie či stereotypizácie recepcie, ak konštituujú univerzálnu pravdu na nesprávnych premisách. Rozšírenie záujmu o žánrovú literatúru naznačujú i posledné ročníky literárnej ceny Anasoft litera, kde sa medzi finalistov dostali také prózy, ako

Trhlina (2016) Jozefa Kariku či *Čierny zošit* (2017) Richarda Pupalu (kde nebol tlak žánru, paradoxne, napriek zjavným paralelám s fundamentálnymi hororovými textami, reflektovaný tak intenzívne). Ambivalentnosť vo vnímaní príbuzných žánrových textov, prípadne skepticizmus voči populárnej literatúre ako takej podmieňuje nedostatok genologických výskumov a malý počet literárno-kritických sond do tvorby popredných predstaviteľov žánrovej literatúry. V naznačenej perspektíve predstavuje najnovšia kniha Tomáša Horvátha *Medzi invariantom a idiolektom* potrebnú platformu na novú teoretickú a interpretačnú definíciu populárnej literatúry.

Prvá kapitola Horváthovej monografie vymedzuje metodologické rámce potrebné k revitalizácii percepcie žánrovej literatúry. Alibisticky však do istej miery pôsobí už samotný názov textu, veď priestor medzi invariantom a idiolektom zahŕňa všetky napísané i nenapísané prozaické aj básnické diela. Takto skoncipovaný názov teda neohraničuje problematiku výskumu, ale naopak rozširuje množinu literárnych interpretácií, ktoré môžu byť do predkladanej publikácie zahrnuté. Istú nesystematickosť či nekoherentnosť tohto editorského prístupu si uvedomuje i samotný autor, keď svoju knihu vytyčuje ako „súbor štúdií, prepojených témou a prístupom, ktorý ozrejmuje historicko-teoretický úvod, jednotlivé štúdie sa dajú čítať